

УДК 821.161'04:398.22]=111=112.2(045)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-3-12>

Інна ОКАТЬЄВА,
orcid.org/0000-0003-4450-1731
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземної філології
Харківської гуманітарно-педагогічної академії
(Харків, Україна) iwaninna@ukr.net

ОБРАЗИ ЗІ СВІТУ ПРИРОДИ У «СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД НА АНГЛІЙСЬКУ (В. НАБОКОВ) ТА НІМЕЦЬКУ (Р.М. РІЛЬКЕ) МОВИ

Стаття присвячена виявленню особливостей потрактування художніх образів зі світу природи у «Слові о полку Ігоревім» у тексті оригіналу та специфіки передачі їх у англomовному перекладі В.Набокова та німецькомовному – Р.М.Рільке. Актуальність розвідки полягає в тому, що особливості перекладу шедеврів світової літератури завжди залишаються у фокусі уваги дослідників-літературознавців, а «Слово» – знакова художня пам'ятка, яка вже багато років була і є невичерпним джерелом для міждисциплінарного дослідження науковцями різного профілю.

Природа у «Слові о полку Ігоревім», персоніфікована в образах тварин та птахів, має безпосередній вплив на усі події. Беручи участь у конфліктних колізіях твору, вона то сповільнює, то прискорює розвиток подій, виступаючи найважливішим конструентом відтворення конфліктних колізій. Образи зі світу природи у творі не використовуються нейтрально, а слугують певній художній цілі й мають чітке емоційно-образне значення. Проаналізовані образи тварин та птахів (вовк, гепард, ворон, галка) несуть на собі багаторівневе семантичне навантаження.

Текст «Слова» представляє для перекладача цілий комплекс проблем, пов'язаних не лише з багаторівневою, складною інтерпретацією художнього твору, а й з позатекстовою реальністю. Загальною тенденцією в перекладах, зроблених різними авторами, є значна кількість відхилень від оригіналу. У результаті виникає новий паралельний текст. При цьому навіть авторський задум може змінитися, еволюціонувати.

В.Набоков та Р.М.Рільке у своїх перекладах відомого твору намагалися точно передати особливості художніх образів зі світу природи. Р.М.Рільке часто намагався знайти свій відповідник художньому образу, надаючи йому додаткового семантичного навантаження. З метою передачі авторського задуму інколи він перекладає один і той же художній образ по-різному в залежності від контексту. В.Набоков більшою мірою застосовує дослівний переклад. Водночас, обидва перекладачі використали досить точні й виразні художні образи та мовні засоби для відтворення специфіки художнього простору оригіналу.

Ключові слова: художні образи, світ природи, конфліктна колізія, художній переклад.

Inna OKATIEVA,
orcid.org/0000-0003-4450-1731
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology
Kharkiv State Humanitarian and Pedagogical Academy
(Kharkiv, Ukraine) iwaninna@ukr.net

IMAGES FROM THE WORLD OF NATURE IN „THE SONG OF IGOR'S CAMPAIGN” AND ITS ENGLISH (V. NABOKOV) AND GERMAN (R.M. RILKE) TRANSLATIONS

The article is devoted to revealing the translation specifics of images from the world of nature in the original text and the peculiarities of its English translation of V. Nabokov and in the German – speaking version R. M. Rilke. The relevance of the article lies in the fact that the peculiarities of the translation of masterpieces of world literature always remain in the focus of attention of researchers, literary critics, and "The Song of Igor's campaign" is a landmark artistic monument that has been and is an inexhaustible source for interdisciplinary research by scholars of various fields for many years.

Personified in the image of animals and birds, nature directly affects all the events of the work. The phenomenon of nature is the most important construct of the reproduction of conflicts. Images from the world of nature in the work are not used neutrally, but serve a specific artistic purpose and have a precise emotional and figurative meaning. The analyzed images of animals and birds (wolf, cheetah, crow, jackdaw) in the composition has a multilevel semantic filling.

The text "The Song of Igor's campaign" represents for the translator a whole set of problems related not only to the multilevel, complex interpretation of the work of art, but also to the non-textual reality. Changes that interpreters make

in the work may cause differences with the original. The general tendency in translations made by different authors is a significant amount of deviations from the original. The result is a new parallel text. In this case, even the author's plan may change, evolve.

V. Nabokov and R. M. Rilke tried to accurately convey the special role of the phenomenon of nature in the artistic space of the original. R.M. Rilke often tries to find his counterpart to the artistic image, giving it an additional semantic load. In order to convey the author's idea, he sometimes translates the same artistic image differently depending on the context. V. Nabokov tends to translate more literally. At the same time, to create an adequate original of the artistic and emotional impression, V. Nabokov and R. M. Rilke have chosen quite accurate and expressive language and artistic images.

Key words: *artistic images, the world of nature, conflict, artistic translation.*

Постановка проблеми. «Слово о полку Ігоревім» – знакова художня пам'ятка давньої української літератури, яка вже багато років була і є невичерпним джерелом для міждисциплінарного дослідження науковцями різного профілю, зокрема істориками, археологами, лінгвістами, перекладачами, філософами, мистецтвознавцями, культурологами, природознавцями, державознавцями, релігієзнавцями. Відомий шедевр світової літератури постійно знаходяться у фокусі уваги і дослідників-літературознавців.

Аналіз досліджень. Дослідженню «Слова» присвячена багатотомна енциклопедія, понад 5 000 монографій, статей, повідомлень і ціла галузь науки – словознавство. Вивченню «Слова о полку Ігоревім» присвятили свої праці такі відомі літературознавці, як М.Брайчевський, М.Возняк, М.Гетьманець, М.Гудзій, А.Демин, І.Доценко, О.Ільїн, І.Костікова, О.Копач, О.Мишанич, Г.Сумаруков, О.Творогов, В.Терлецький, М.Ткач, Б.Яценко та інші. Дослідники розглядали у своїх працях питання про місце «Слова» у жанровій системі літератури Київської Русі, про його жанрову форму, про зв'язок із сучасними йому літературними пам'ятками, про відповідність поезики та стилістики «Слова» своєму часу, аналізували точність перекладу «Слова» на українську мову, поетичні образи пам'ятки, проблему природи у художньому просторі «Слова» тощо.

Незважаючи на багаточисельні праці науковців, багато аспектів «Слова» залишаються і надалі недостатньо висвітленими, у тому числі й порівняльний аналіз твору та його перекладів на англійську та німецьку мови, що підкреслює актуальність і новизну нашої розвідки, яка є однією з перших спроб дослідження особливостей перекладу образів зі світу природи у художньому просторі «Слова» англійською та німецькою мовами.

Метою роботи є виявлення специфіки передачі деяких міфологічних образів зі світу природи «Слова о полку Ігоревім» у англомовному перекладі В.Набокова та німецькомовному – Р.М.Рільке.

Виклад основного матеріалу. «Слово о полку Ігоревім» містить у собі велику кількість різноманітних образів, пов'язаних зі світом природи. Поряд із художніми образами, створеними на основі язичницьких, у «Слові» широко представлені народнопоетичні. На нашу думку, опоетизовані образи птахів (сокіл, лебідь, ворон, галка, зозуля...), тварин (вовк, лисиця, тур...) пов'язані з язичницькими віруваннями. Розглянемо цей факт докладніше.

Образ «вовка» займає одне з головних місць у художній системі слов'янського епосу. Мабуть тому, із тварин у «Слові» найчастіше згадується саме «вовк» (9 разів), звичайно з визначеннями «сірий» і «бусий». За народними переказами, він є уособленням чорної хмари, що затуляє сонце, і взагалі темряви. Вовком іноді обертався, за слов'янською міфологією, навіть сам Перун, з'являючись на землю (Давидюк, 1998).

Наприклад, в одному випадку вовк згадується у «Слові» наступним чином: «вльци грозу вьсрожать по яругамъ» (Слово о плъку Игоревѣ, 1995: 12). Більшість дослідників бачить у цьому зображенні «вовка» художній образ, що несе додатковий символічний відтінок. Так, В.Скляренко знаходить тут відображення уявлень про тюркський тотем – вовка-родоначальника, який попереджує «своїх нащадків про воєнний успіх або поразку» (Скляренко, 2004: 126).

Що стосується перекладу «вльци грозу вьсрожать по яругамъ» на англійську та німецьку мови, то необхідно відмітити, що для повної передачі змісту важливим є встановлення значення дієслова «вьсрожити». Це слово зустрічається тільки у «Слові о полку Ігоревім». А.Брюкнер дослідив, що зміст цього слова пов'язаний з поняттями ворожби, про рокування, загрози, страху (Брюкнер, 1992: 9). Натомість, Г. Сумаруков по-іншому потрактує образ «вовка» у «Слові». Він вважає, що «вовки, які затаїлися в яругах, не мають жодної магічної сили.... Вовки віщали наближення грозової бурі – образ невідворотних бід» (Сумаруков, 1990: 11-12).

Спіраючись вже на виявлені дослідниками значення «всрожити» («запеклість, лютість, лють»), проведемо аналіз англійського та німецького перекладу цієї лексеми «Слова».

В.Набоков здійснив такий переклад: «The wolves, in the ravines, conjure the storm» (Набоков, 1978: 13). На нашу думку, автор при перекладі був ближче до потрактування «вовка» Н.Данілевським як такого, який пророкує грозову бурю – «conjure the storm».

Р.М. Рільке перекладає «вльци грозу всрожать по яругамъ» як «aus den Schluchten drängen sich drohend die Wölfe» (Рільке, 1988: 12), вовк тут тісно пов'язаний з поняттям загрози, страху.

Перейдемо до розгляду наступного образу зі світу природи – гепарду. Гепард – хижа тварина сімейства кошачих, що відрізняється швидкістю бігу. У середньовіччі гепарди використовувалися для полювання.

У «Слові» зі зграєю гепардів порівнюються половці: «На рѣцѣ на Каялѣ тьма свѣтъ покрыла: по ѣаракте земли прострошася половци, акы пардуже гнѣздо...» (Слово о плъку Игоревѣ, 1995: 12). Правильне ототожнення «пардужа» з гепардом було зроблено не одразу: перші видавці «Слова» вважали «пардужа» леопардом, деякі – барсом.

В.Набоков, на нашу думку, завжди точний у перекладах тварин, птахів та рослин, у цьому випадку надає перевагу звуковій точності змісту та використовує англійське слово «pard»:

On the river Kayala
darkness has covered the light.
Over the Russian land
the Kumans have spread,
like a brood of pards (Набоков, 1978: 13).

Слово «pard» означає не «гепард», а «леопард», тварина, хоча й одного сімейства з гепардом, але іншого виду. Мабудь, звуковий образ англійського слова «cheetah» («гепард») ніяк не міг задовольнити перекладача у відповідному контексті.

Подібна ситуація простежується і в перекладі Р.М. Рільке. Тут назву «гепард» замінено іншою твариною – пантерою:

Dunkel hat das Licht abgelöst am Kajala-Fluß –
die Polowzer haben sich ausgebreitet über
das russische Land gleich einer Pantherbrut
(Рільке, 1988: 14)

Наступний представник зі світу природи – ворон, який є хижим птахом. У «Слові» «ворон» або «вран» згадується чотири рази. Підкреслимо, що жодного разу лексема «ворон» не використовується нейтрально, як назва птаха. Кожна згадка про ворона слугує певній художній цілі й несе на собі чітке емоційно-образне навантаження.

У фразі «не было онъ обидѣ порождено ни соколу, ни кречету, ни тебѣ, чръный воронъ, поганый половчине» (Слово о плъку Игоревѣ, 1995: 11) використана широко відома у фольклорі мовна формула, у якій враг уособлюється чорному ворону (Давидюк, 1998).

Розглянемо переклад В.Набокова:

Not born was it to be wronged
either by falcon or hawk,
or by you, black raven, pagan Kuman! (Набоков, 1978: 9)

Порівняймо з перекладом Р.М. Рільке:

Und ist doch nicht zu Unrecht
geboren gewesen,
nicht für Gierfalken und
Raubvögel und für dich nicht,
Nachtrabe, polowzischer Heidenhund! (Рільке, 1988: 8)

При зображенні «чорного ворона» В.Набоков використав слово «black» – чорний. У Р.М. Рільке ворон охарактеризований прикметником «нічний» в значенні – чорний, темний. Цей прикметник має додаткове негативне семантичне навантаження, крім прямої вказівки на колір.

У фрагменті «Тогда по Руской земли рѣтко ратаевѣ кикахуть, нѣ часто врани граяхуть, трупіа себѣ дѣляче» (Слово о плъку Игоревѣ, 1995: 10) автором «Слова» обігрується фізіологічна особливість ворона (споживати мертвечину) за допомогою протиставного паралелізму та антонімічних пар: ретко (редко) – часто; ратаи, тобто пахарі, землеробці, які сіють хлеб, несуть життя, – ворони, які їдять трупи, тобто вісники смерті. У результаті негативне емоційне забарвлення ворона досягає тут найбільшої художньої сили.

Подивимося на переклад проаналізованого фрагмента В.Набоковим:

Then, across the Russian land,
seldom did plowmen shout
[hup-hup to their horses]
but often did ravens croak
as they divided among themselves (Набоков, 1978: 11)

Р.М. Рільке переклав цей фрагмент наступним чином:

Selten sangen damals Pflüger
sich an auf russischer Erde,
um so öfter riefen die Raben
zum Teilen der Leichen (Рільке, 1988: 12)

Обидва перекладачі точно передали негативне семантичне забарвлення лексеми «ворон».

Найважчим стало пояснення епітету, що стоїть при слові «ворон» у фразі «всю ночь съ вечера босуви врани възгряху у Плѣсньска» (Слово

о пльку Ігоревѣ, 1995: 11). Справа в тому, що слово «босуви» у текстах Давньої Русі не знайдено до цього часу. В залежності від свого розуміння цього епітету різні автори перекладають його по-різному: «зловісні» (В.Жуковський, Л.Степанов), «чорні» (Л.Майков, А.Югов), «віщі» (И.Новиків, В.Стелецькін), «бісові» (Н.Шторм). Деякі перекладачі зайняли нейтральну позицію і просто випускають незрозумілий для них епітет.

При перекладі «босуви врани» В.Набоков використав наступну характеристику воронам – «demon ravens». Переклад В.Набокова такий:

All night, from eventide,
demon ravens croaked.

On the outskirts of Plesensk (Набоков, 1978: 11)

Натомість Р.М. Рільке використовує епітет «gauchgraue» – «димчастий», «димчато-сірий», його переклад «босуви» як означення сірого кольору з відтінками темного в наш час підтримує більшість дослідників:

Die ganze Nacht seit Abend
krächzten rauchgraue Raben (Рільке, 1988: 12)

Наступний образ із світу фауни – галка – згадується у «Слові» чотири рази. Перше вживання «галки» у творі вже давно звернуло на себе увагу дослідників: «Не буря соколи занесе чресь поля широкая – галици стады бѣжать къ Дону Великому (Слово о пльку Ігоревѣ, 1995: 10). Загальноприйняте тлумачення цього уривку: соколи – руські, а галки – половці.

В. Склярєнко запропонував зовсім іншу інтерпретацію тлумачення. Тут, на його думку, «порівняння Ігорєвого війська не з соколами (як було прийнято), а з галками» (Склярєнко, 2004: 104-109). Слід враховувати при цьому, що, на відміну від воронів, галки у руському епосі не виступали як стійкий художній символ ворога, хижака.

А. Брюкнер у двох випадках («галици ... бѣжать» и «говорь галичь убуди») вважає, що мова йде не про птахів, а про воїнів-галичан (Брюкнер, 1992: 131).

С. Пушик висловив припущення, що з галками у «Слові» пов'язується якась ворожа сила, що співвідноситься з міфологією змії: позначення відносять то до половців («галици стады бѣжать», «галици свою рѣчь говоряхуть»), то до ханів Гзаку та Кончаку («галици помлькоша») (Пушик, 1997: 35-39).

Простежимо, як був переданий цей образ на англійську та німецьку мови. В.Набоков виконав прямий та чіткий переклад зазначеного уривку, переклавши слово «галици» як «falcons»:

No storm has swept falcons
across wide fields;

flocks of daws flee toward the Great Don (Набоков, 1978: 13)

Р.М. Рільке також у цій фразі перекладає «галици» дослівно – «Falken»:

Der Sturm hat nicht Falken
getragen weit über die Felder hin –

Dohlen jagen in Zügen zum großen Don (Рільке, 1988: 12)

Уривок «Дльго ночь мръкнетъ; заря свѣтъ запаля. Мьгла поля покрыла. Щекоть славій успе, говорь галичь убуди» (Слово о пльку Ігоревѣ, 1995: 11). В.Набоков переклав наступним чином:

Long does the night keep darkling.

Dawn sheds its light.

Mist has covered the fields.

Stilled is the trilling of nightingales;

the jargon of jackdaws has woken (Набоков, 1978: 14)

У першому випадку В.Набоковим слово «галици» було перекладене як «falcons»: птахи, що мають короткий, вигнутий дзьоб і довгі, гострі, потужні крила, пристосовані для швидкого польоту. Але в цьому випадку присутній інший варіант перекладу – «jackdaws»: птах, який схожий на ворона, з чорним пір'ям, сірим на потилиці.

Подібна ситуація простежується і з перекладом Р.М. Рільке. Якщо у першому уривку він переклав «галици» як «галки», то у другому – «ворони», що створило додаткове негативне семантичне навантаження образу:

Lange lagert die Nacht.

Zögernd erhebt sich die Morgenröte;

das Feld ist von Nebeln verhüllt.

Schon schallen die Nachtigallen nicht mehr,

und gesprächig erwachen die Krähen (Рільке, 1988: 13)

Уривок «...часто врани граяхуть, трупіа себѣ дѣляче, а галици свою рѣчь говоряхуть, хотять полетѣти на уедіє» (Слово о пльку Ігоревѣ, 1995: 12) перекладений В.Набоковим наступним чином:

...but often did ravens croak as they divided
among themselves

the cadavers, while jackdaws announced in

their own jargon that they were about to fly to the
feed (Набоков, 1978: 15)

Знову перекладач замінює образ «галки» дещо іншим – «jackdaws». Подібний переклад здійснює і Р.М. Рільке, замінюючи «галку» «вороном», до того ж тут використовує іншу назву ворона «Raben»:

Selten sangen damals Pflüger sich an auf russischer
Erde,

um so öfter riefen die Raben zum Teilen der Leichen,

und die Krähen kamen ins Gespräch
an ihrem Versammlungsort,

von wo sie ausflogen zum Fraß (Рільке, 1988: 14)

У фразі «тогда врани не граахуть, галици помлькоша, сорокы не троскоташа...» (Слово о плъку Игоревѣ, 1995: 12) при перекладі образу галки Р.М. Рільке використовує знову образ ворона:

Da krächzten die Raben nicht,
verstummt waren die Krähen
und das Schwatzen der Elstern (Рільке, 1988: 15)

В.Набоков перекладає цю фразу так:

Then the ravens did not caw, the grackles were still,

the [real] magpies did not chatter (Набоков, 1978: 16)

У цьому перекладі слова «галици» ми побачили вже третій варіант перекладу – «the grackles» (грекл). Цей птах є одним із різновидів дроздів, що має чорнувате пір'я, яке переливається на сонці. Також його називають ворон-чорний дрізд. Перекладач намагається знайти свій відповідник цьому образу зі світу природи, надаючи йому додаткового семантичного навантаження.

Висновки. Таким чином, природа у «Слові о полку Ігоревім», персоніфікована в образах тварин та птахів, безпосередньо бере участь у конфліктних колізіях твору, виступаючи найважливішим конструентом відтворення конфліктних колізій. Проаналізовані художні образи зі світу природи не використовуються у творі нейтрально,

а мають багаторівневе семантичне навантаження і слугують певній художній цілі.

Наголосимо, що текст «Слова» представляє для перекладача цілий комплекс проблем, пов'язаних не лише з багаторівневою, складною інтерпретацією художнього твору, а й з позатекстовою реальністю. Загальною тенденцією в перекладах, зроблених різними авторами, є значна кількість відхилень від оригіналу. У результаті може виникнути новий паралельний текст. При цьому навіть авторський задум може змінитися, еволюціонувати.

В.Набоков та Р.М.Рільке у своїх перекладах відомого твору намагалися точно передати особливості художніх образів зі світу природи. Р.М.Рільке часто намагається знайти свій відповідник художньому образу, надаючи йому додаткового семантичного навантаження. З метою передачі авторського задуму інколи він перекладає один і той же художній образ по-різному в залежності від контексту. а Р.М.Рільке більшою мірою використовує свої художні образи з метою передачі авторського задуму. В.Набоков більшою мірою застосовує дослівний переклад. Водночас, обидва перекладачі використали досить точні й виразні художні образи та мовні засоби для відтворення специфіки художнього простору оригіналу.

Ми звернули увагу лише на деякі художні образи зі світу природи пам'ятки, особливості їх передачі на інші мови. На часі більш детальне дослідження означеної у нашій розвідці проблеми, а також інших художніх образів «Слова о полку Ігоревім».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору: монографія. Луцьк, 1998. 225 с.
2. Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». К.:Довіра, 2004. 147с.
3. Сумаруков Г. В. Кто есть кто в «Слове о полку Игореве». М.: Знание, 1990. 103 с.
4. «Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъслава, внука Ольгова» *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»*. Санкт-Петербург: Издательство «Дмитрий Буланин». Т. 1. 1995. С. 9-14.
5. Пушик С. Г. Дараби пливуть у легенду. К.: Наукова думка, 1996. 39 с.
6. Nabokov V. An Epic of the Twelfth Century «The Song of Igor's Campaign». Translated from Old Russian by Vladimir Nabokov. New York: Cornell University, 1978. 35 p.
7. Brückner A. Echtheit des Igorliedes. *Zeitschrift für slavische Philologie*. Band XIV. 1992. S.75-87
8. Rilke R. Die Mär von der Heerfahrt Igers. Leipzig: Boplau Verlag, 1988. 45 S.

REFERENCES

1. Davydiuk V. F. Pervisna mifolohiia ukrainskoho folkloru: monohrafiia [Primitive mythology of Ukrainian folklore: monograph]. Lutsk: Volynska oblasna drukarnia, 1998. 225 p. (in Ukrainian)
2. Skliarenko V. G. «Temni mistsia» v «Slovi o polku Ihorevim» [„Dark places“ in „The Song of Igor's campaign“]. Kyiv: Dovira, 2004. 147 p. (in Ukrainian)
3. Sumarukov G. V. Kto esto kto v "Slove o polku Iгореve" [Who is who in „The Song of Igor's campaign“]. Moscow: Znanie, 1990. 103 p. (in Russian)
4. Tvorogov O.V. (ed.) "Slovo o polku Iгореve, Iгorya, syna Svyatoslava, vnuka Ol'gova" [„The Song of Igor's campaign, Igor, son of Svyatoslav, grandson of Olga“]. *Entsiklopediya "Slova o polku Iгореve"* [Encyclopedia „The Song of Igor's campaign“] Sankt-Peterburg: Dmitry Bulanin, 1995. vol. 3 pp. 9-14
5. Pushyk S. G. Daraby plyvut u lehendu [Darabi swim to legend] Kyiv: Naukova dumka, 1996. 39 p. (in Ukrainian)

6. Nabokov V. V. An Epic of the Twelfth Century «The Song of Igor's Campaign». New York: Cornell University, 1978. 35 p.
7. Brückner A. S. Echtheit des Igorliedes. *Zeitschrift für slavische Philologie*. 1992. vol. XIV. S.75-87
8. Rilke R. M. Die Mär von der Heerfahrt Igers. Leipzig: Boplau, 1988. 45 S.